

**CIHM
Microfiche
Series
(Monographs)**

**ICMH
Collection de
microfiches
(monographies)**

Canadian Institute for Historical Microreproductions / Institut canadien de microreproductions historiques

© 1996

Technical and Bibliographic Notes / Notes technique et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming are checked below.

L'institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modifications dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

- Coloured covers / Couverture de couleur
- Covers damaged / Couverture endommagée
- Covers restored and/or laminated / Couverture restaurée et/ou pelliculée
- Cover title missing / Le titre de couverture manque
- Coloured maps / Cartes géographiques en couleur
- Coloured ink (i.e. other than blue or black) / Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)
- Coloured plates and/or illustrations / Planches et/ou illustrations en couleur
- Bound with other material / Relié avec d'autres documents
- Only edition available / Seule édition disponible
- Tight binding may cause shadows or distortion along interior margin / La reliure serrée peut causer de l'ombre ou de la distorsion le long de la marge intérieure.
- Blank leaves added during restorations may appear within the text. Whenever possible, these have been omitted from filming / Il se peut que certaines pages blanches ajoutées lors d'une restauration apparaissent dans le texte, mais, lorsque cela était possible, ces pages n'ont pas été filmées.
- Additional comments / Commentaires supplémentaires: Text in Ukrainian.

- Coloured pages / Pages de couleur
- Pages damaged / Pages endommagées
- Pages restored and/or laminated / Pages restaurées et/ou pelliculées
- Pages discoloured, stained or foxed / Pages décolorées, tachetées ou piquées
- Pages detached / Pages détachées
- Showthrough / Transparence
- Quality of print varies / Qualité inégale de l'impression
- Includes supplementary material / Comprend du matériel supplémentaire
- Pages wholly or partially obscured by errata slips, tissues, etc., have been refilmed to ensure the best possible image / Les pages totalement ou partiellement obscurcies par un feuillet d'errata, une pelure, etc., ont été filmées à nouveau de façon à obtenir la meilleure image possible.
- Opposing pages with varying colouration or discolourations are filmed twice to ensure the best possible image / Les pages s'opposent ayant des colorations variables ou des décolorations sont filmées deux fois afin d'obtenir la meilleure image possible.

This item is filmed at the reduction ratio checked below /
Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

	10X		14X		18X		22X		26X		30X	
	12X		16X		20X		24X		28X		32X	

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

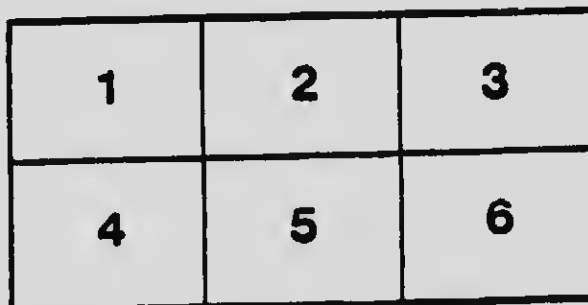
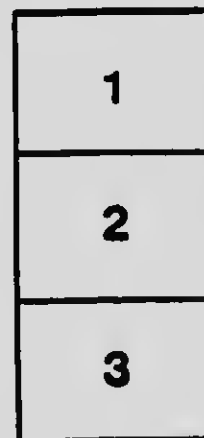
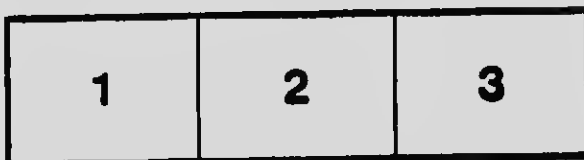
National Library of Canada

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche shall contain the symbol \rightarrow (meaning "CONTINUED"), or the symbol ∇ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

Bibliothèque nationale du Canada

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

Les exemplaires originaux dont la couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par la seconde plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

Un des symboles suivants apparaîtra sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole \rightarrow signifie "A SUIVRE", le symbole ∇ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

4.5

2.8

2.5

5.0

5.6

6.3

7.1

8.0

9.0

10

11.2

12.5

14.3

16

18

20

22.5

25

28

31.5

36

40

45

50

56

63

71

80

90

100

112

125

143

160

180

200

225

250

280

315

360

400

3.2

3.6

4.0

2.2

2.0

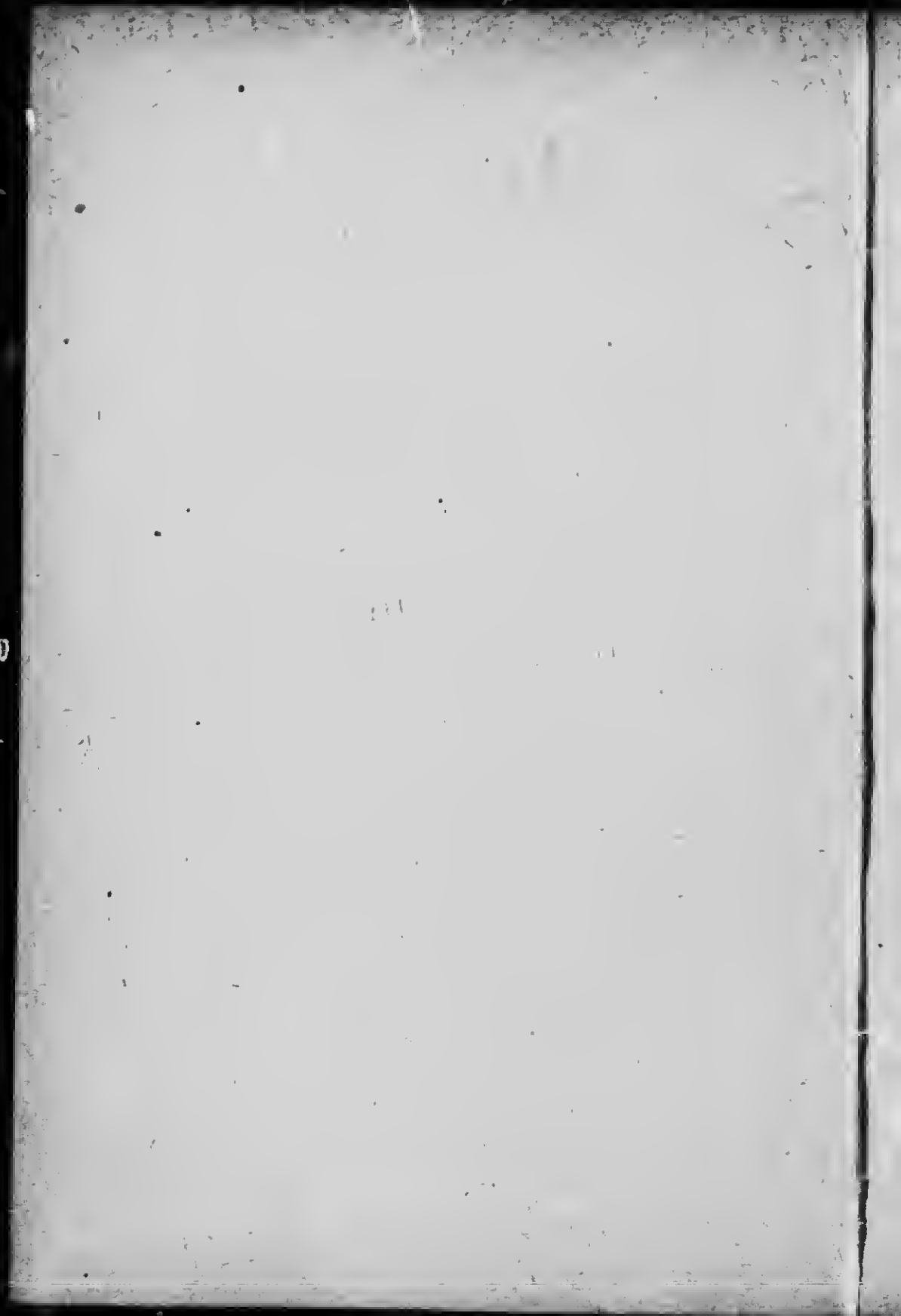
1.8

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

ОР. ЛЕВИЦЬКИЙ

ЄЗУІТСЬКА ПРЕПОДОБНИЦЯ

ІСТОРИЧНЕ ОПОВІДАНЄ.

HUKRDUP

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА
В КАНАДІ

210-214 Dufferin Ave., Winnipeg, Man.

PG 3948

L454

I3

c. 2

ЄЗУТТЬСЬКА ПРЕПОДОБИЦЯ

Стародавнє українське жите, завсїгди признаючи за жіною звичайні права, як і за всякою людиною і даючи вільний простір її самодїльности, тим самим витворило в українській історії чимало самих ріжнотипних жіночих типів, добрих і лихих, а у всякім разі помічених знаком яскраво визначеної індивідуальности. Жіночки активну участь в громадськім життю, українські жіночки переймалися тим же самими інтересами, як і їх чоловіки, чи брати, зарівно з ними творили чи добре, чи зле і в своїх учинках однаково появляли моральні риси свого часу. Коли наприкінці XVI. і в першій половині XVII століття ширилось на Україні протестантське нововірство, воно знаходило горливіх прихильниць і між Українцями; чимало було, наприклад, щирих соціалісток в роду волинських панів Чапличів-Шпаковських, Сеют, Немиричів і інших, а була одна розумна і аби як освічена киянка Ганна Корецька — так та перепробувала кількох протестантських сект, поки нарешті вернула до старої, православної віри і стала горливою її прихильницею. За тих же часів, коли повстав на Україні релігійно просвітний рух, він широко зачепив і українське жіноцтво і можна би згадати багатьох Українок, що записувались до брацтв, фундували монастирі, школи, шпиталі. Такими були, наприклад, княгиня Олена

Чорторийська (по мужу Горностаї), що фундувала (в 1596 р.) Пересопицький монастир (за для якого сама зложила общежительний устав) а при йому „шпиталь для убогих та недужих і школу для науки дітей”; добре всім відома в історії Київського брацтва Гальшка Гулевич; фундаторки монастирів: Почаївського — Гаїна Гойська, Загаєцького — Раїна Ярмолинська і багато інших. Було, звичайно, серед тодішніх Українок багато й таких, що проявляли високі рідні чесноти, себ то бували вірними і щирими товаришами для своїх чоловіків і добрими матерами для дітей; інші вславились, як зразкові господарки, що самі добре порядкували в великих маєтиностях, заступаючи навіть чоловіків в їх господарських обовязках, і т. п. Се й будуть, як то кажуть, типи позитивні. А ще більше можна налічити типів негативних, бо тодішні люди не дуже то вміли стримувати свої лихі пориваїя і не вважали за гріх такі учинки, які ми тепер зємо п р я м и м злочинством. Для приміру взяти хоч би рідні відносини. Коли трафляв ся нещасливий шлюб, жінка рідко коли корилась своїй лихій долі, а вимагала розводу, а як чоловік сьому противив ся, то вона або покидала його, або троїла, чи иншим яким способом збавляла йому віку. Тим то й допускалась тоді така полегкість розводів, що без сього і не було краю рідним трагедіям. А ось тип шляхтянки, що виросла й виховалась серед безмірної сваволі, якій не було впиуу її з боку уряду, чи права, її з боку свідомости морального чи го-

рожаиського обовязку. Се був самий звичайний и айбїльше розповсюджений тип 16-го — 17-го столїтє. Розказатиб, иапримїр, бїографїю такої енергїчної свавїльниці, Волииської панї, Гаиин Борзобогатої, що зумїла цїлком забрати в руки добродушиного мужа і „старостю барзо иахилеиного” тестя-владику, порядкувала, як сама хотїла, маєтиостями і доходами Луцької епископїї, унїняла частї напади иа маєтиости сусїдних пайїв, ие корилась урядови, иавїть самому королю і коли одиного разу з королївського иаказу, иаступило проти неї „посполїте рушене” шляхти з цїлого воеводства, то отся смїлива пайї одяглась в пайцир, стала иа чолї власиного вїйська з гарматами, музикою і знаменами, дала добру відсїч „рушеню” і прогнала його з під стїи свого замку. Таких вояк було чимало між жиїоцтвом 16-го — 17-го ст. і ми, залишивши ииших, коротко згадаємо ще про одиу Волииняику, киягииню Софію Ружииську, яка в 1609 р. сама повела 6000 озброєиных людий, взяла приступом замок киязїв Корецьких в мїстї Черемосї і перебила там та порабувала людий ие згїрше хижих Татар. Був і ще оди цїкавий тип Українок — сутяг, себ то таких жінок, що тїльки й робили, що тїльки позивались, за те добре знались в статутї і в ииших правах і самї по судах правувались хоч в яких складних справах.

Та що й казати, бували усякі жиїки і лихі, і жорстокі і роспустї. Але, придивляючись до їх житя, бачиш, що воии всї, иавїть форменї злочиници, були ие якїсь виродки, а звичай-

їїсінські люди, з звичайними людськими хибами та вадами, боролись за реальні життєві інтереси, а помічаючи у них часом надзвичайну енергію, завзятість, сміливість, мимоволі пожалкуеш, що люди з такими силами та не аби якими здатностями не здались на щось путяще. Зовсім иише вражине робить на історика викликана з темряви віків сумна постать князівни Аини-Альоїзи, унуки славетного князя Константина Острожського, останньої парости сього колись на всю Україну славного роду. З природи обдарована добрим серцем, але позбавлена найменшої ознаки власної волі та самостійности, отся нещаслива жінка з повним зреченем власного розуму й волі віддала себе у владу зайдам. — Єзуїтам, які швидко повернули її в сліпе знаряде задля своїх товариських завдань, покалічили її особисте жите, позбавили її усяких людських утіх і радощів, могильним холодом охолодили в ній краці людські почуття і за життя перетворили її в ходячого мерця, в живу праведницю. Вони пірвали в неї всякі живі звязки з світом, відлучили її від усіх традицій її славного роду і їїж руками до краю знищили всі просвітні та добродійні заклади на користь рідної народности, які з такою горливістю були фундовані її предками, а особливо славетним її дідом, князем Коистантином. Не можна без почуття образи читати про те, якими ганебними засобами отці Єзуїти досягли такої безмірної влади над представницею роду, вислугами якого ще так недавно хвалилась уся Україна і Біла Русь; якою густою сіткою ложі, підступства і

крутійств оплутали воии отсе кволе та легковірие творіне; до яких неприємних, прямо шарлатанських штук не бридились воии удатись, щоб тільки цілком одурманити свою жертву! За те воии ще за життя оголосили її праведницею, „призначеною до високої хвали на небі”, оточили її пам'ять ореолом святости і через 44 роки по її смерті, на довічну хвалу їй, зложили й видали, сказатиб, „житіє” своєї патріотки, з якого ми й беремо цікаві факти, потрібні для характеристики цього хириного виродка колісь славиного роду.

I.

Сумі були останні роки життя старого воєводи Київського, князя Константина Острожського. Немов страшна кара Господня повисла над його домом, руйнувала його стародавню славу і вела його до швидкого згасання. З трох його синів, старший, Януш, каштелян Краківський, давно вже завдав батькови великого жалю тим, що перейшов до католицької церкви і тепер перероблював на кляштор для Францішканів стародавню Троєцьку церкву в Межирічі Острожськім, змурувавши його прадідом в другій половині XV. ст.; найменший, Константин, староста Володимирський, також не втік від єзуїтської пропаганди і вмер ще за молодости в 1595 році. Вся надія старого князя спочивала тепер на середньому, найбільше йому любому синові, Олександрові, воєводі Волинсько-

му якній один устояв проти єзуїтської спокуси і подавав певну надію, що заступить батька в справі оборони предківської віри. Але в 1603 р. князь Олександр несподівано вмер. Була чутка, либонь його отроєно; інші казали, що се вчинила жінка його шафаря, подавши йому кубок з гном, змішаним з приворот-зілем. Як тяжке, болізне вражінє на всю Україну зробила його несподівана смерть, про се почасти свідчить хоч би ся тогочасна помітка, надрукована в октоїху Дерманського монастиря: „В літо 1603-є, декабря 2-го дня, преставнєся благодєствнїй князь Александр, воевода Волннскїй, снн благовірного князя Костєтннн; велїй плач и жалост отцу же и чадом оставн, найпачє же хрїстїяном: всн бо бяху чающе помощ тїм получнтн в бїдах и гонєнїях, одержащнх Хрїстєву церкву“. Князя Олександра поховали в Острозї, в замковїй Богоявленській церкві, змурованїй його прадїдами в 15, або як інші гадають на початку 16-го ст. Над його могнлю поставили розкішнїй надгробок з чорного мармору. Старнїй князь недовго пережив коханого сннн: 13-го лютого 1608 року і він пішов у Божу путь і полїг на вїчннїй спочннок з домовннєю снн на в тїйже Богоявленській церкві.

Князь Олександр Острожський лишив по собі двох снннв, Константннн та Івана і трох дєчок: Софіє, Катєрннну і Анну-Альоїзу. Його сннн малн самї продовжати князївськнїй рїд Острожськннх, бо у старшого Олександрового брата, Януша, не було сннннв, а молодшнїй, Кєннстантннн, помер бєзпотомнннн, та через те ужнїї

були всі заходн, щоб виховати їх в традиціях їх славиого роду. На перекір волі їх матери. заїлої католички, всі діти князя Олександра виховувались в православиій вірі. Головиим орударем в сїй справі був відомнїй тоді проповідник і науковий діяч Лаврентій Зізаїй-Густановськнїй, який ще в 1596 р. видав в Вільї свою „Граматику Словеиську” і деякі иші твори. Так було за житя князя Олександра і кілька років по його смерти; але як тільки заквив очн старезннїй голова дому, князь Коистантин; його иевістка зараз же прогнала православнїх учителів, викурила з Островського палацу самий дух „руської схизми”, а справу вихованя дітнїй доручила Єзуїтам. Проте її сиин иедовго пожили на світі; швидко потім, як воин зробили подорож по Европі задля довершееня своєї освіти, обидва воин молодиками померли в Люблин. Коистантин — в 1618 р., а через рік, тогож самого дня й години, помер й його молодшїй брат Іван (є католицтві Януш). А ще через рік помер і їх дидько князь Януш Коистантинович, останнїй мужеськнїй представник славиого роду князів Острожських.

З трох дочок князя Олександра старша Софія, пішла потім заміж за князя Стаїслава Любомірського, воеводу Краківського; середна Катерина, за Томаша Замойського, велького канцлера короиного, а наймеиша, Анна Альоїза, хоч також побувала в дуже иедовгїм заміжжі за лнтовським гетьмаиом Яном-Карлом Хоткевичом, але не кидала родового гнізда — міста

Острова і вважала себе за головну дідичку багатств і імени своїх предків.

Анна-Альоїза народилась 15 березня, 1600 року. Її мирав четвертий рік, коли помер її батько і вона стала рости під виключним піклуванням матері, яка й прищепила їй лихе насіння надмірного фанатизму та бузுவірства, що напотім процвіло в ній розкішним квітом, наробило великого лиха рідному краю, зате принесло добру поживу Єзуїтам. Про сю недобру людину слід розказати троха докладнійше. Мати Анни-Альоїзи, княгиня Анна, була дочкою Яна Костки, сандомирського воеводи. В 1592 р сімнадцять літньою красунею пішла вона за князя Олександра Острожського і принесла йому великий посаг, між іншими маєтностями й місто Ярослав, що тепер в Галичині, через що її звичайно називали „княгинею Ярославською”. В домі її батька, Костки, Єзуїти давно вже звили собі тепле кубельце, а в Ярославі мали вони власний костюл і навіть колегіум, в якому либонь би то (як дехто гадає) вчив ся якийсь час і Богдан Хмельницький, що потім зруйнував його. Під впливом Єзуїтів Анна Костчанка зросла заїлою католичкою, повною надмірного фанатизму й злосливого нетерпимства до людей іншої віри. Поки живий був кн. Олександр, він якось умів спиняти її фанатичні поривання, зате на потім вона добре в сьому надолужила. Тодішній митрополит Петро Могила з великим сумом занотував в своїх келейних записках, як „княгиня Ярославская”, ставши удовою, зараз же „од православної церкви (в

Ярославі) іерея православиного изгнати повеліла одступнику вручивши церков, различно принуждаше правовіриия отступству совокупитися, в темиицу их заключаая, и піежиия виия од них взимая, и иними бідами казии их; се ж творяша наущенна от своих іерей, глаголемих іезучити". А в 1625 р. таж сама киягиня видала Ярославським міщаниам привілей, в якому суворо заборонила їх приймати до свого товариства ні одиого Жида, еретика і схизматика, хоч би се був найкращий ремісник, або найбогатший купець. Тільки особлива знатиість та вельможність дому князів Остроських (а може ще й иамови Єзуїтів, які мали в сій справі свої заміри) примусили богобійну паниу віддатись за схизматика. Звичайно, мала воиа на думці й релігійну місію — відвести чоловіка від грецької схизми і иавериути до едиини-спасаючого костьола. Але князь Олексаидер був чоловік непохитної вдачі, та за ним пильним оком зорив і старий батько, що мав вже двох синів а постатів. Легко уявити, як прикро почувала себе отся девотка в Острожським замку, де щодия правились всякі церковні служби й иабожеиьства, невиводио вештались свої й захожі з далеких країи чеиці та архиереї, відбувались часті иаради з старим князем по релігійних справах, а особливо — яково було її терпіти у власнім домі схизматийького богослова, який щодейини навчав її дітий грецьких догмів і був домовим священиком! Здавивши серце, мусіла богобійна княгиня зиосити усе те і едииную потіхою для неї була молитва, святобливість і

взагалі побожні справи. Поховавши мужа, вона ще з більшим запалом стала віддаватись таким справам: сточила себе Єзуїтами, що тижня сповідалась, причащалась і носила на тілі грубу волосяну одержу, спала на голих дошках і часто бичувала себе до кровиколучою пучою. Вона вибудовала в Ярославі пишній кляштор для Бенедиктинск і подарувала тамошиому єзуїтському колегіюм кілька сел і фільварків. Чутка про її надзвичайну побожність розгслосилась до самої столиці католицького світа, папа Клемент VIII. ушановав її листом, в якому похвалив її горливість до католицької віри і ставив її в особливу заслугу те, що вона, користуючись усякою пригодою, виганяла з своїх маєтностей схизматичьких попів і настаювала на їх місце католицьких священників. Княгиня Анна прожила з мужем всього одинайцять років і хоч лишилась досить молодою удовою, не маючи й трийцяти літ, проте не схотіла поновляти шлюб, прожила ще 32 роки удовицею і померла в 1635 р. в Ярославі, де й похована в єзуїтськїм костелі св. Яна.

Отака була мати князівни Анни-Альоїзи; в такому ж дусі й напрямі вона старалась виховати за поміччю Єзуїтів і своїх дітей, бо й сам папа, зараз по смерті князя Олексаидра, прислав її, нерозважній удовиці, потішаючий лист, в якому радив її цілком присвятити себе на те, щоб виховати своїх дітей пристойно до їх славиного роду і на користь св. віри. І богобійна княгиня була рада ужити всяких способів, щоб найпильнійше виконати волю св. отця і свій ма

терий догляд та пікловане переважно звернула на найменшу дочку, Аниу-Альоїзу, бо вона лишилась після батька майже немовлятком і не зазнавала ніяких шизматицьких впливів. І що то була за чудова дитина, який вдячний матеріал задля виховничих заходів матері і її помагачів Єзуїтів уявляло непорочне серце малеючої князівни. Її біографи Єзуїти умилени оповідають, що отся незвичайна дівчинка „воістину райійш стала визнавати Бога, ніж навчилась визнавати свою матір. Ще не встигла вона вийти з пелюшок, як уже побожно складала свої ручеята і дивлячись на небо, не зірки помічала на йому, а вбачала Творця їх і показуючи пальчиком на його резиденцію, повертала до його думки тих, що на руках її носили. Вони її, ставлячи на ніжки, по землі ходити вчили, а вона їх до помислового підношення в небо привчала. Колиж вона доросла до першої пори свідомости, то звернулась до Бога з такою палкою обітницею: „Мій Творче! Будь моїм паном і моїм Богом, а я буду найнижшою служебницею Твоєю і шлюбую все жите присвятити на службу Тобі”. Увесь молодий вік князівни-праведниці пройшов в побожній та добродійній праці: дуже любила вона читати св. письмо та про жите святих, охоче слухала і сама вела духовні розмови, безперестанно допитувала своє сумління, обмірковувала кожний учинок, кожду гадку, часто ходила до сповіди і причастя. Мати при всякій нагоді правила її про суету та гріховність світового життя, відвертала її від гадки про замуже і видимо

готувала її до чернечних обітниць. І молода праведниця охоче потурала матерним річам і сама видимо кріпла в замірі стати черницею. Аж тут враз в її настрої стала ся якась несподівана зміна. Її було тоді 18 до 19 років. Вона враз якось помітила, що вона молода і гарна і перестала, як раніш нехтувати своєю вродою, а захотіла жити, як жили інші панни, її одиолітки. Стала вона видимо байдужою до тих побожних праць, яким до того часу з запалом віддавалась, иудилась підчас духовних розмов, перестала й згадувати про чернецтво, почала більше дбати про убори, про свою вроду, марила про веселощі світового життя і видимо нудувала серед невводного суму та иудьги, що панували в домі її матери. Збентежена такою зміною матери, та її приятелі-Єзуїти ужили всяких способів, щоб побороти в молодій дівчині сей небезпечний настрій, та ніщо не помагало; тоді вони зрозуміли, що приходить ся дбати про заміжже панни, і стали виглядати пристойного для неї жениха. Було багатьох ясновельможних панів та князів, які радо зложилиб серця свої у иіг родовитої иаслідниці кн. Острожської, але їх заходи не мали skutku, бо хоч які вони були достойні, гідні й поважні люди, то бракувало їм одної прикмети, найбільш потрібної, щоб повести до шлюбу: сю панну — побожиссти. Нарешті знайшов ся щасливий претендент, що його признали достойним стати мужем доброчесної Анни-Альоїзи; то був славетний лицар Ми-Карл Ходкевич, граф на Шклові і Бихові, воевода Віленський, великий гетьман Литовський, губер

натор землі Іфляйтської, староста Дерпський, Любашаїський, Вілюїський, і т. и. Він був багатий і значного (колись українського) роду, а про його хоробрість та військовий досвід і вдачу греміла слава не в одній Польщі, а й інших країнах. Правда, він був удівець і трохи старенький задля такої молоді панни: йому було вже 60 років; за те його побожність та святоблівість доходили до найвищого степеня. Щодня він слухав св. мшу, а перед кожною битвою піснював та молив ся цілий день, годинами пролежував крижем на голій землі і бичував себе до крові. Серед своїх жовірів він сурово нищив розпусту, виганяв з обозу розпустих жінок, а одного разу звелів їх всіх перетопити в річці. До того він щедро наділяв добром католицьких духовних, будував костьоли і кляштори і бувши тільки жеином, щоб догодити своїй нареченій, фундував в своїй Жмудській маєтности, с. Крозах, єзуїтський колегіум. За таким мужем нічого було обавлятися за дальший поступ у всяких чеснотах богобійної Аини Альоїзи, тим паче, що (як ходила погоска між Єзуїтами) перед шлюбом молоді потай запряглись перед Богом довіку не користуватись супружеськими правами і під зовнішньою формою супружества зберегти себе в панаяській чистоті.

24-го падолиста, 1620 року, в Ярославі пишю та урочисто відбулось весіле Аини-Альоїзи з п. Ходкевичом. Але їм не довго судилось тішитись молодожоїським житєм. Через кілька днів по шлюбі новоженці гетьмаи уже поспі

шав до Варшави на сойм, щоб з рук самого короля отримати гетьманську булаву і з нею вестн королівське військо на війну з Турками. З Варшави він на короткий час навідав ся до Острога, щоб тільки попрощатись з молодою жінкою і се було їх останнє побаченнє, бо воюючи з Турками під Хотином, старий гетьман часто хорував, а одного разу обїзджаючи полки і напучуючи їх перед битвою, він схилив ся з коня і помер на руках підхопивших його жовнїрів — 24-го жовтня, 1621 року, рівно через 10 місяців по шлюбі. Тїло його було хованє в Кам'яниці, але через рік, по волї Ани-ин-Альоїзи, було перевезене до Острога і з великою пишнотою та небувалими церемоніями похованє в фариім костьолї; але, як далї побачимо, на сїм далеко ще не скінчилась мандрівка помершого гетьмана.

Горє двадцятьлїтної вдовниці було се мїрне. Не скільки вона вбивалась за старим мужем, з яким не встїгла навіть добре познакомитись, скільки оплакувала свої молоді мрії та надїї, що як той пил на дорозї розвіялись вітром. Чи варто було, справді, виходити заміж тільки задля того, щоб через десять місяців лишнтись вдовою, поживши з мужем тиждець — другий! Правда, вона була молода і богата; саме тоді був закїкченнї подїл велитенської спадщини князя Коистаїтина Острожського між його нащадками і Аниї-Альоїзи достались незмірні маєтностн. Острожські і Звягельські на Волині, Туровські і Свідниські в Литві і материзна — місто Ярослав та инші

місточка і села в Галичині, а крім того небіжчик Ходкевич записав її богате віно, велику силу грошей і безліч рухомого добра та коштовних річий.

Молоді та багаті вдовиці за тих часів вважались за найінтересійших невіст і не встигла ще Аїна Альоїза доволі оплакати мужа, як до неї стали вчашати князі та ясновельможні пани з Руси, з Литви і Польщі з заміром запобігти її ласки і повести до шлюбу. Ходила чутка, (як свідчать біографи), либонь сам король Владислав залицяв ся до неї. Але стара княгиня Ярославська невідступно слідкувала за дочкою і одно її торочила, що Богові не вгодно, щоб вона йшла вдруге заміж, що передвчасна й нагла смерть її мужа — се була кара Господня за те, що вона порушила свою давню дитячу обітницю зректись світа і служити одному Богові і що їй одна дорога в житю — стати черницею. Теж саме правив і духовник Аїни Альоїзи, Єзуїт. Квола, безсила, молода жінка не знала вже, на яку й ступити; не було в неї смілости йти на перекір намовам матері та духовника, та не в силі вона була зважитись й на те, щоб до віку зректись усяких втіх і радощів життя і покрити свою молоду голову чернечим каптуром. Довго вона вагалась, нудьгувала і не могла дати собі ради. В ній несвідомо боролась молоді сили, жага людського життя і невиразне пориване до молодого щастя, якого вона ще не зазнала. Потрібне було якесь надзвичайне зворушене, щоб дати рішучий напрям її слабій волі. Про се й подбали свя

ті отці. Одного разу, коли вона, повна нудьги й тривоги, палко молилась перед розп'яттем їй враз почулось, немов з уст розп'ятого Христа були виголошені до неї слова:

Погардзь сьвятем.

Сього було досить: вона зара же зняла з себе розкішне убране і коштовні річи, зложила їх у підніжжя розп'яття і з запалом тут же запряглась офірувати себе довічному панянству і Божій послузі. З того часу вона перестала виходити до гостей, що її навідували, одяглась в напів чернече убране і стала готуватись, щоб вступити до кляштору. Святі отці схаменулись, що занадто переборщили: вступ Анни Альоїзи до кляштора зовсім був не в їх інтересах, бо вона запевне понеслаб туди засобою і все своє майно, якеб тоді навік було втеряне задля їх ордену, тай сама вона вийшлаб таким робом з під їх впливу. Єзуїтам переважно йшло про те, щоб самим керувати її серцем і розумом і водити отсе кволе, легковірне творінне, так, як їм було треба. І ось вони з початку через духовника, а потім потроху наближаючись і все тіснійше оточаючи Анну Альоїзу, завзялись усіма силами відвести її від вступу до кляштора і на завсїгди затримати у вдовиному стані. Вони виставляли їй різні невігоди кляшторного житя і на всі лади вихваляли високість вдовиного подвига, приводячи слово св. Бернарда: „венкша ржеч ест биць вдовов, ніж крульвов”; запевняли, що стан вдовованя — се найпевнійший спосіб уникнути чистцевих мук і придбати вічне спа-

сінне; приводили її приклади з життя св. Павла, св. Евстафії і інших праведних вдів, які заслужили собі спасінне либонь власне тим, що з своїми чеснотами не ховались за кляшторними мурами, а лишались серед муру, задля прикладу иншим; радили її брати приклад з євангельських удовиць, що служили Христу, і самій щедро обдаровувати його „спільників” („спільники Ісусові” — так звали себе Єзуїти). Легковірна Анна Альоїза швидко піддалась отсим хитрим намовам і залишила думку про кляштор, згодившись на довічне вдовування; вона вбачала навіть значну вигоду в тім, що могла придбати вічне спасінне, не кидаючи розкішного дідівського замку в Острозі, до якого звикла змалку і не зрікаючись гучних титулів князівни та воеводиної Віленської. А задля того, щоб їй було де ховатись від світових спокух та від женихів, які все ще не тратили надії загобігти її ласки, Анна Альоїза з поради духовника збудувала в замку особну каплицю, в якій провадила час в молитві, святобливих роздумуваннях і інших побожних працях. Ще до того патери дуже вихваляли перед нею і радили її часту сповідь, як добре знаряде проти гріховних спокус і вона щиро відкривала перед ними найпотайніші свої гадки й помисли; а вони, як тільки помічали в неї хоч легенькі поривання до людського життя, зараз охолоджували їх нагадуванем про смерть, про помершого мужа, радили її навідувати його могилу, справляти по його душі частійші поминки і що року перемяти на його спорохнjalім тілі в домовині гафтоване золотом убране.

II.

Так минуло більш двох років. Аниа Альоїза досить вже добре вправилась в переймаю волі своїх кермаиичів, так що жила і все робила, як їм бажалось і з завязаними очима йшла, куди вони вели її. Настав час, коли отакій довершеній святобливости пора вже була перейти, сказатиб, із потеиціяльного в активий стаи, виявитись в якійсь діяльності ad maiorem gloriam св. віри і приести сподівані плоди на користь тим, під чийм доглядом отся святоблівість зросла і зміцїла. Про се виявлене ось як оповїдають біографи Ании Альоїзи, Ярославські Єзуїти:

„Одного разу Аниа Альоїза почала міркувати про те, що в Острозї за тих часів було багато впертих і непокіриих римському костьолї схизматиків. Воиа бачила, що в містї невіриа Жидова занадто розмижилась і майже иовий Єрусалим заложила: тут воиа голови суди свої відбувала, в Острожський трибунал Жиди з своїми справами збирались з цілої України, Волиї Підліся і з сусїдої Руси (Галичини); тут же був і жидівський банок (в Острозї і дотепер істиує камяиа синагога, оригінальної архітектури. Як завіряють Острожські Жиди, воиа істнує мало не 4 столїтя. При иїй жив відомий в жидівській літературі коментатор Маршує, померший в 1629 р. А на жидівськїм кладовищі в Острозї є памятники з написами либоиь 14 і 15 столїтя). Особливо

звернула вона увагу на те, що в Острозі було багато поганців Татар, колись то взятих в полон її предками, а потім обдарованих волею; отсі Татари публично справляли свої безбожні обряди і мали магометанські мечети в передмістях Острога. Бачучи все те, серце побожної пані розривалось і боліло, коли вона думала, що в однім тільки місті її держави знаходилось так багато душ, викупленим кровію Христовою, що жили для вічної згуби. Вона оплакувала аж вічну згубу многих тисяч душ, що жили в інших її маєтностях. Вона наважилась спасати від згуби душі людські і скільки могла, дбала про те, щоб як найбільше можна було посилати спасених душ до Бога. Вона цілком би вичистила свої маєтності від магометанської зарази, від жидівського блюзнірства і схизматицького квасу, колиб військові бурі (себ то війна Б. Хмельницького) не стали їй на перешкоді в сих високих її замірах. Вона уживала задля сего усяких способів; між ними і той не був послідний — щоб осадити в Острозі орден „Товариства Ісуса“, який за помочю костьола і коли, завів би єдиність віри, любов до всяких чеснот і всякі добрі звичаї. Через те вона сміливо звернула всі свої гадки на те, щоб фундувати в Острозі колегіум єзуїтський, і що задумала, те і виконала”.

Гадка про осаду Єзуїтів в Острозі і заклад тут єзуїтських шкіл задумана була ще тоді, коли Ани Альоїзи ще й на світі не було. З того часу, як Єзуїти вперше вибрались на Волинь, вони не зводили своїх пожадливих очей вла-

сне з Острога, який в останні чверти 16-го ст. був головним просвітним центром України, коли тут існувала фундована князем Константином Острожським академія, друкувалась перша славянська біблія і багато інших учительних і релігійно полемічних книг. Але поки живий був князь, всі змаганя Єзуїтів пробраться до Острога не мали skutku. Богато надій покладали вони на князя Януша Константиновича, який справді одного часу носив ся з гадкою фундувати в Межирічі коштовний кляштор, себ то майже на передмісті Острога, єзуїтський колегіум; але Януш чомусь змінив свій замір і замість колегіума фундував в Межирічі коштовний кляштор для Францішканів. Тим часом Єзуїти встигли заложити в 1612 р. свій колегіум в самій столиці Волині — в Луцьку, але не спустили очей і з Острога, де й по смерті князя Константина фундовані ним школи не були знищені*).

Про що тільки гадав, а не виконав, князь Януш Константинович, те виконала побожна його синовіця (племінниця). 27-го липня, 1624

*) Документальний довід на те маємо в рукописному Інвентарі маєтностей князів Острожських, що був зложений в 1620 р. підчас поділу тих маєтностей між дочками князя Олександра Острожського. В сім Інвентарі, серед опису Острожського замку і ріжної будівлі, є й таке: „Там же академія, школи, друкарня і инше будованя колегіяцьке польське і руске“. Про сі ж школи, як тоді ще існуючі, згадуєсь і в віршах Кас-Саковн-

року, Анна Альоїза сама прибула до Луцького гродського уряду і вписала до актових книг два фундаційні записи, один на заложене в Острозі єзуїтського костьола, другий на фундоване при йому єзуїтського колегіюма. В останнім запису вона так мотивувала свій учинок: „Наслідуючи приклади моїх славних предків, які, дбаючи про розмножене хвали всемогучого Бога, фундували в своїх маєтностях костьоли, монастирі, колегіюми і забезпечували їх достатними прибутками і прагнучи з свого боку до такогж розмноженя слави Божої, щоб віра католицька ширилась через науки і освіту молодих людей і проповідуване слова Божого, а бажаючи також, аби ніколи не уставали молитви за душу ясновельможного його милости небіщика мужа моєго, який за житя виявляв завжди велику прихильність до предмета теперішної моєї фундації, а разом і за душі предків моїх князів Острожських, я Анна Альоїза, зарадою ясновельможної княгині Анни Острожської, воеводиної Волинської, матери і добродійки моєї і теж по своїй добрій волі і пильно обміркованому призволеню, фундую на вічні часи в моїй родовій маєтности, в місті Острозі, колегіюм „Товариства Ісуса” і при ньому костьол, який має бути на імя св. Ігнатія Лойоли і Францішка Ксаверія, отців єзуїтських. Задля сього я дарую на вічні часи пляц в місті

ча на похорон гетьмана П. Сагайдачного, виданнх в Києві, 1622 р.:

„Д Боже, бн тая там фундація трвала,
Ж я оттель хвала Божа помножала”.

Острозі, між вулицями так званою Згилою і Звягольською, а в Водяною (далі іде опис меж тої пляцу), а на змуроване сего колегіюм і костьола я осібиим актом записала ве лебиому ксьоидзу ректорови Острожського колегіюма Яну Боршииському і його наступникам 30,000 золотих польських (вартість тодішнього поль. зол. рівнялась приближно 75 к. ср.) забезпечивши сю суму усім рухомим і нерухомим моїм добром. Тепер же, бажаючи, щоб отці колегіюма мали для себе пристойне утримає і щоб швидше змогли відчинитись задля освіти молодиків школи, через які миожилась би хвала Божа, я на вічні часи дарую і записую їм родову маєтиість свою, а власне село Киягиини, з двором і фольварком, села Мартиювщию, Білоберіг, Зарудде, Остров, Візд, село Спасів з фольварком, села: Бодаки, Нарав, Шаварки, Замли і Волицю, з усіма приналежностями, будівлею, угоддями і доходами, зі всіма підданними: тяглими, боярами паицерни ми і путними, огородииками і підсусідками, з церквами руськими і з правом подаваня до них духовних, з млиинами.. (далі іде детальний перелік доходів з цілого ключа Киягиинського). Крім того, задля городу при колегіюмі дарую отцям Єзуїтам пляц в місті Острозі, над ставом, поміж Новим містом і пасікою, так званою Наливайківською". Сей запис Ани Альоїза закінчила так: „А обороицем теперішної моєї фуидації я назиачаю і наинизше упрошую ясийшого короля Жигмоита III. і після його будучих королів польських". — Через кі-

лька років, власне в 1630 р., Анна-Альоїза, крім названих, записала Єзуїтам ще ось які маєтності: Село Куріяки, Могиляни, Миськовці і Волосковці.

Тогож року (1624) в Острозі з великою помпою відбулись закладини величезної кам'яниці задля будуючого колегіума. Коли положили перший камінь, сама фундаторка кинула туди жменю золота і умилено сказала:

— О, колиб я змогла збудувати Богови храм з щирого золота і такий величезний, щоб він покрив собою усю землю.

На се оди Єзуїт відповів:

— Вір, ясновельможна пані, що мале людське серце є найкращий храм для Бога.

Плян будинку був зложений ученим архітектором, бенедиктинцем Моллі, умисне запрошеним з Риму, за керовника при будівлі, а за простих робітників були підданці фундаторки, яких що тижня зганяли з околичних сіл по кілька сот чоловік. Коли почалась робота, в околицях місточка Межиріча і с. Куєва несподівано з'явився здатий до будівлі камінь, про який ніхто й не знав до того часу. В тім признавали Єзуїти ознаку особлившої милости Божої і упевнили побожну фундаторку, що розпочата нею справа угодна і приемле Богови, а вона сю каменарію зараз же записала їм у власність.

Оселивши в Острозі Єзуїтів, Анна Альоїза дала їм самим виключне право закладати тут школи і виховувати молодіж. Відтоді то мабуть і були в кінець знищені Острожські пра-

вославні школи, що були заведені дідом Анни Альоїзи і сяк так існували ще і в 1620 році. Замість їх єзуїтн, не ждучи кінця будівлі колегіюма, завели свої публічні школи, до яких (по їх свідочтву), зараз же й почали вступати шляхотські діти з Волині, Поділля, Полісся і навіть із задніпровської України. Анна Альоїза сердечно тішилась тим і бажаючи дати бідній шляхті, особливо дітям з Волинського воеводства, пристойне утриманє, зробила нову фундацію на заклад шляхотського конвікта, для якого власним коштом збудувала велику кам'яницю, а сусідню церкву звеліла перебудувати на домову каплицю, щоб ученики з конвікта щоденно ходили туди на набоженьство.

Не дивно, що маючи таку горливу та щедрю меценатку Острожській колегіюм за короткий час розрісся та закоринився, як лопух на гноїщі. В 1631 р. там були вже відкриті й інші класи, філософський та богословський, а разом з тим заведено було й новіціят, або семінарію, включно для кандидатів на ксьондзи. Анна Альоїза не знала краю і міри в піклуваню про свій улюблений колегіюм. Всю силу матерньої любови, увесь запас нерозтраченого кохання, вона перенесла на нього і жила й дихала його інтересами. Новозаложений клас філософії, а ще більше новіціят були предметом особливої дбайливості її та прихильности. Вона побільшила коштів на сі заклади, сама достерігала, щоб філософи і новіції мали все їм потрібне і часто їх відвідувала. „Прнемно було побожній фундаторці бачити

духовних синків своїх, коли вони сиділи округ столу, наставленого наїдками з її матеріої милости, а ще більше любила бачити їх в свята, коли вони з побожностию приступали до трапези Господньої. Воиа не могла доволі на милуватись їх скромністю та чемністю і вбачала в сих молодиках правдивий образ скромности та побожности її патрона Альоїзія Гоизаго. Коли воиа якось прийшла до колегіум і обходячи камери учіїв, зайшла і в камери іовіціїв і побачила, які у них тверді та убогі ліжка, то заплакала над сим убожеством і з жалем стала дорікати ректорови, що він так сурово виховує і злидению содержує учіїв. А коли отець ректор відповів їй, що так і личить убогим черицям, щоб вони замолоду звикали до убожества і до життя апостольського, то Аииа Альоїза відмовила йому на се, що чериече убожество можна погодити з пристойною вигодою: нехай усе буде не роскошие, але хай буде пристойне. І як тільки воиа вернулася з колегіум до свого палацу, то зараз же післала до колегіум все, що знайшла в себе пристойного і придатного до чериечого ужитку, а щоб і надалі учії не терпіли недостачі в необхідних річах, воиа на якийсь час облишила костьольни: апарати та прикраси, що своїми руками готувала і почала сама краяти полотна та шити сорочки для учіїв”.

Так умилено оповідають самі Єзуїти про свою добродійку.

III.

Тепер, щоб краще обзайомитись з Аиною Альоїзою, побуваємо в її палаті, обдивимось її пожитє, побачимо, як вона жила, чим займалась, тїшилась, розважалась, як иищила в собі світові спокуси і вправлялась в високі чесноти.

Острожський замок, або власне самий дідиєць, в якому проживала Аиіа Альоїза, містив ся на доволі високому горбі, що тепер зветь ся в Острозі „Судовою горою“, звідки відкриваєть ся широкий краєвид на річку Вілїю, місто Межиріч і зелеиу долину р. Горинї. З трох боків той горб обривав ся дуже круто, а з третої, з півночі, відрізаиий був від міста глибоким ровом, через який перекинуто було звідний міст. Дідиєць оточали нав круги високі мури, а на рогах стояли кам'яні башти чудової волоської архітектури, з яких одна півкругла, увіичаіа зубчатою короною, добре зберіглась і до нашого часу. Там, де був звідний міст, над брамою, якою тільки й можна було увійти до замку, теж стояла кам'яна башта, крита гонтою; над нею був зроблений зелізиий годиниик „з цимбалом“, який грав що години)*). На замку завсїгди пильнувала паиська надвіриа мілїція, а з бійниць його

*) Се ми говоримо тільки про „вишій замок“, або дідиєць, а крім нього був ще в Острозі й „окольний замок“ з земляниими стїнами, які оточали ціле місто. В йому теж були кам'яні башти з яких дві ще існують.

башт грізно виглядали гармати, гаківниці, мушкетні і інша огнеста стрільба. В самому замку, зараз за брамою, стояла кам'яна Богоявленська церква, а проти неї князівський палац, змурований одночасно з замком ще в половині 15-го століття князем Василем Острожським, що його прозвали „Красим”. Хоч сей палац ієраз потім перебудовували, але ще й за часів Анни Альоїзи в йому доховалось дещо з старовинної простоти; так, поряд з розкішними покоями, оздобленими дорогими шпалерами, шовковими завісами і т. и., тут були й кімнати з кафельними печами, „мурованими коминами”, з „мальованими” дверима, з „дубовими лавами” по під стінами і т. и.*).

Не зважаючи на півчернече жите Анни Альоїзи, її палац нічого не стратив з попередньої, правдиво княжої пишноти й виставности. Єзуїти пригадують, що коли їх провінціо-нальний візитатор Фабріціус (поважна особа) в перший раз завітав до Анни Альоїзи, то проходячи через ряд розкішних покоїв, оздоблених коштовними прикрасами і вбачаючи поважних, одягнених в дорогі шати слуг, подумав, що то були сенатори і дуже здивувався, коли помітив, що сї поважні особи пильно слідкують за кожним рухом господині, угадують її бажання і з низькими уклінами виконують її накази. По звичаю всіх тодішніх магнатів, Анна Альоїза держала численну юрбу слу-

*) Усі отсі подробиці маємо з Інвентаря 1620 р., про який вище згадували.

жебників і служебниць, які уважалнсь потрібним не так для справжніх послуг, як ради пустої пнх, або задля розваги господарів; напевно, останню послугу правнлн „два Карлн і дві карлиці”, якнх ми надibuемо між челядію Аиин Альоїзи.

Побожна та богобійна пайі дуже пильнувала за моральністю своїх слуг; муцни вона держала в однім дворі, а женщин в другім; вимагала, щоб усі слуги булн чесні, скромні, побожні, добре зналн науку католицької віри, щиро виконувалн її устаиови і обряди і служачи своїй пайі, не переставали дбати про своє спасінне. „Двір її (свідчать біографи) більш скидав ся на жіночий монастир; в нїм завжди панувала тиша, скромність, згода і пристойність. Сей паиський двір завжди був повний жіноцтва; там булн й сиротч вихованці, були й діти — жидівські, московські, турецькі і татарські, узяті до двору задля того, щоб навчати їх догматам і правилам св. віри. І ніхто з снх дітей не порожнював: після молитви і вислухання св. мші, одні шили, другі пряли, інші ткали килими, гафтували золотом, займались иншим жіночим рукоділем. А при ннх були й такі особи, що підчас роботи вголос читали про жите святих, або які духовні кинги, а в инші часи приготувляли новохрещених дітей до прийняття св. таїн і теж по черзі навидували хорнх і їх услугували”.

Піклуючись так про душевне спасінне своїх слуг, побожна пані не менше дбала і про тілесні їх потреби, особливо ж піклувалась

вона про недужих. „И ці паии (кажуть її біографи) більше дбають іноді про своїх собак, ніж про хорих слуг. Вірий слуга втерєє здорове на паиській службі, а не має ні помочи, ні потіхи в недузї своїй. Підорветь ся від праці робочий чоловік, і уже за велику милость почитуєть ся й те, коли їмость вишлеть йому чарку води або горівки з солию. Не так легковажила здоровле своїх слуг отся дбайлива паиї. Як тільки вона довідувалась, що хтось з її двораків заедужав, зараз приставляла до него прислужника, казала давати йому їсти тільки те, що йому можна, і за порадою лікаря, що його завше при собі держала, казала видавати з своєї аптики потрібні ліки. Коли хорий сильно недугував, вона доручала духовникови подбати про спасене його душі, сама відвідувала його і інших посишала справляти ся про стаи його здоровля. А коли недужий був вже близький до смерти, то хоч би то був найнижчий челядиик, візник або гайдук, сама приходила прислужувати йому: обтирала піт з його чола, поправляла йому постіль, з своїх рук годувала його, ласкаво вговорювала терпіти, покладаючись на волю Божу, потішала його надією блаженої вічности; а коли він починав конати, давала йому в руки свячену свічку і приготувляла його побожними актами до християнської смерти. Дивио було слукати, коли така великоможна пані, понижаючи себе до своїх слуг, богословські акти з ними справляла, пригадувала помиравшим молитви й вірші з псальмів,

події любови Божої, при останнім же конанку вона побожно говорила: „Єзус, Єзус, Маріє!” всіх присутних побуджувала до плачу. А як що ксьондз знаходив ся коло помиравшого, то вона вже не вмшувала ся в оту духовну прислугу, а доручала се йому. Які вона похорони своїм слугам справляла, як богато св. мшів за душі їх заказувала — про се відали всі, хто служив в її княжному дворі. Всі вони хотіли жити, служити й помирати в неї”.

О стільки-ж добра й милосерна була (по свідоцтву біографів) Анна-Альоїза й до своїх підданців. „З пяти польських гріхів найзвичайніші були — утиск підданців і проїзд по дорогах з потолоченем людських хлібів. В сих гріхах неповинна була отся побожна пані. Підданці її були під таким захистом, що ніхто не смів чинити їм найменшої кривди. Старостам і підстаростам вона суворо наказувала, щоб вони не накладали на людей ніяких нових відбутків. Під час подорожі, як тільки вона з карети вбачала, що її дворяни топтали кіньми чужий хліб, що ріс при дорозі, вона зараз же посилала сказати, щоб сього не робили”. Вона не була горда, а була приступна до всіх, дуже ласкава і до всіх справедлива. Задля спасеня душ своїх підданців, Анна-Альоїза збудувала, крім езуїтського костела в Острозі, ще пять костелів в своїх маєтностях, а власне: в Звяглі, Хлапотині, Берездові, Острожку і в Турові, і при них шпиталі, забезпечивши їх десятинами ординаріями і грошовими сумами. В сі шпиталі вона на

конаню
Маріє!" і
у. А як
шого, то
вну при-
охорони
мшів за
всі, хто
и хотіли

(по сві-
воїх під-
вичайній-
дорогах
х гріхах
дданці її
смів чи-
і підста-
вони не
відбутків.
рети вба-
кий хліб,
посилала
не була
е ласкава
душ сво-
крім езу-
костелів
ї, Хлапо-
при них
рдинарі-
вона на-

казувала приймати всіх калік і старців з її підданців і не терпіла, щоб старці лишались без догляду і вольчилися по вулицях. Часто вона й сама відвідувала шпиталі, доглядалась до того, як сидержувались убогі, і подавала їм щедру милостиню. В голодні роки, наприм. в 1638 році, коли люди трохи не скрізь на Волині помирали з голоду, вона в своїх селах казала щодня роздавати хліб не тільки своїм підданцям, а й іншим, хто його потребував. Часто вона платила довги за неспроможних і давала гроші на окуп бранців з татарської або турецької неволі.

У своїм домашнім пожиті Анна-Альоїза жила як справжня черниця, і єдиною втіхою для неї було проволити дні і ночі в побожних працях. Пустих світових розмов вона не терпіла, і коли траплялось часом, що сидячи за обідом, хто-небудь з гостей починав звичайну світову балачку, побожна господарка поривалась вийти зза столу, або ж просила своїх духовних завести розмову про що-небудь божественне. Кожлого дня слухала вона мшу і присвячувала цілу годину на молитву; кожлого місяця присвячувала три дні на духовні розмісли, і раз в рік присвячувала на се аж десять днів. В сі дні вона тільки й думала, що про Бога і виконувала духовні вправи, які вигадав Лойола для езуїтів. Вона часто говіла і кожного разу перед причастем клала на вівтар не менш як пять червінців, а в день свого народження клала їх стільки, скільки їй було років. Вкупі

з езуїтами воиа кожного місяця через жеребок вибирала собі патрона з лічби місячних святих і шанувала його особливо: казала правити службу божу тому святому, уважно читала про його жите і старалась в своїх учинках бути подібною до него. Щоб умертвити свою плоть, вона часто бичувала себе до крови гострими каичуками, або драпала зелізною щіткою і завжди носила на тілі пояски з дроту, а на руках зелізнi иаручії. В страстні дїї Аниа-Альоїза морила себе до останньої міри. В чистий четвер воиа скликала старців, мила їм иоги, не водою тільки сльозами своїми, потім частувала їх обідом і сама прислужувала їм так щиро та покірно, як би самого Христа мала своїм гостем. В страстну пятницю цілий деиь пробувала в молитвах, боса обходила по костелах гроби Господні, довго лежала крижем на молитві і обливала сльозами помости костельні. За свою праведність Аини-Альоїзи, як свідчать її біографи, часом сподоблялась бачити таке, чого звичайна людина не може побачити; так одиого разу зайшла вона в садок якогось Острозського обивателя і звернула увагу на дерево з яблуками, які здались їй чогось незвичайними; і справді, коли почали розрізувати сі яблука, то в кождому знайшлись штучио зроблені роспятя.

Оттакий образ своєї горливої добродійки змалювали на віковічну память про неї вдячні отці езуїги. Взагалі можиа вірити всьому, що воии оповідають про сердешну добрість по-

божої Анни-Альоїзи, про її щедрість, справедливість, пристіянське милосердіє до убогих, немощних, нещасних і т. и.; але треба пам'ятати, що всі оті чесноти мали занадто тісний круг приложення, не переходячи за межі конфесіональної виключности та прозелітизма. Річ звичайна, що побожна пані, була й добра, й милосерна до своїх одновірців-католиків, та ще хиба до тих чужовірців, що по волі, чи по неволі виявляли згоду перейти в її віру; але чи така вона була милосерна й до людей іншої віри, а особливо до маси підвладного їй православного люду? Можна сміливо ручитись, що коли б хто з православних письменників того часу зложив житєпись Анни-Альоїзи, то в ньому образ езуїтської преподобниці був би змальований зовсім іншими фарбами. На жаль, в українській літературі XVII в. істиує тільки одна слабенька проба в такому роді, про яку згадаємо потім, кате в судових актах того віку можна вишукати кілька документів, що яскраво свідчать про те, яким шкідливим, жорстоким ворогом була побожна Анна-Альоїза до людей тої віри, якої спокоивіку твердо держались і за яку горою стояли її славетні предки, та й сам її рідний батько. Тут вже не проявлялось у неї ніякої справедливости або милосердія.

Треба знати, що ниші нащадки князя Костантина Острозського хоч сами й належали вже до католицької віри, але, знати, з пошани до його славиої пам'яті, ні в чім не порушали прав

і свободи віри і церкви православної і виявляли до неї повну коректність, а іноді й доброзичливість. Так ми вбачаємо, що надрукований в Острожській друкарні в 1612 р. Часослов був виданий „повелінієм” князя Януша Острожського, який хоч сам був католиком, але, ради пам'яті батька, по давньому спомагав всі його просвітні й милосердні заклади: школи, церкви, монастирі, друкарню, шпиталі і т. и. *) Так само поводив ся і його братанець, молодший князь Януш (Іван) Олександрович, рідний брат Анни-Альоїзи, про якого православні, заносючи скаргу на його сестру, писали, що він, „святое памяти яснеосвещенное кнежа, ничего прав и фундушей предков своих не нарушал и кривд добрам церковним не чинил”. Навіть Анна-Альоїза, ставши (в 1621 р.) володаркою „князства Острожського”, первісно теж „остерегалась” чинити такі кривди, тільки не довго: так ми вже згадували, що, напустивши до Острога єзуїтів і дарувавши їм виключне право на заклад тут публичних шкіл, вона тим самим цілком

*) Варт помітити, що через рік по смерті князя Януша, автор „Палинодіи”, Київ-Печерський монах Захарій Копистенський ушанував пам'ять його справжнім діфрамбом за те, що сей князь, хоч і став відступником, але „народ свой роский любил, православную віру отцев своїх велнчал і побожне поважал, монахов святогорцев релігії греческої почесне приймавал і прикладом отца своего ялмужну давал” і т. и. — — Русская Историч. Библіотека, IV, 1139.

знищила славетну Острозську „Академію” і інші православні школи, фундовані славним її дідом, а за тим почалось систематичне нищене або усилкове відобране у православних церков, монастирів, шпиталів і т. и. Була тоді в Острозі мурована церква св. Тройці, а при ній великий шпиталь, в якому знаходило собі притулок і догляд багато „уломних, хорих, и убогих розного стану и кондиції”; обидва сі заклади ще за давніх часів були фундовані прадідами Анни-Альоїзи і гоїно забезпечені цілими маєтностями: м. Суражом (що тепер село в Кременецькім повіті) і с. Андрушівкою, з яких ішло на церкву та шпиталь щорічного приходу більш 3,000 злотих польських. Сі маєтности побожна Анна-Альоїза негаїно відобрала і разом з церквою віддала єзуїтам, шпиталь „опустила” (зробила пустою), а замість його фундувала в Острозі лат. шпиталь св. Францішка-Ксаверія, а на його утримане записала щорічний дохід з Острозської папірні, яка була заведена колись її дідом задля потреб православної друкарні. Крім того, православні скаржились, що Анна-Альоїза майже цілком обібрала катедральну Богоявленську церкву, в якій було поховано її батька й діда, „и барзо веле з нее охендозств и апаратів церковних, лихтаров и інших речей побрала и на пожиток свой (чи може костельний) обернула”. Потім, коли за нового короля Владислава IV православні доправились того, що їм дозволено було вибрати й постановити собі митрополита і 5 єпископів після чого

Волниці зараз же одноголосно вибрани владикою Луцької й Острозської катедри князя Олександра (в чернецтві Афанасія) Пузину, то внука князя Острозського, на перекір державним правам, без всякої власної потреби, на одну прикрість православним, з намови єзуїтів, заказала своїм підданцям, мнрянам і духовенству, признавати нового владнку своїм пастирем, звертатись до него в церковних справах і віддавати йому належну слухняність; а коли сам о. Пузина прибув до Острога, як до своєї катедри, то „з жалем сердечним” довідав ся, що замочка катедральна церква, з наказу Анни-Альоїзи, була запечатана шістьма печатами, а замок обсаджений численною сторожною. Спробував владнка навідатись до інших міських церков, але всюди знайшов запечатані двері і грізну сторожу*).

IV.

Але всі ті кривди і прикристи були тільки передлюдією до страшливої події, яка бурхливо й несподівано скоїлась в Острозі в 1636 році і коштувала православним багато крові й лиха. Власне кажучи, сама Анна-Альоїза відіграла в сій трагедії, як і в інших подіях, ганебну роль сліпого знаряддя в руках стоявших за нею.

*) Архивъ Юго Зап. Россіи, ч. I, т. 6, №№ CCLXXI і CCLXXIII.

езуїтів, в бенефіс яких відограана була й сама трагедія.

Річ в тім, що езуїти все ще не були задоволені діяльністю своєї протекторки в прийнятій нею на себе місії — спасення душ людських від вічної загибелі. На їх погляд, вона не досить енергійно поступала в справі викорінення „схизматичького квасу” в своїй державі, дозволяла схизматикам мати свої церкви і навіть в самому замку лишала в їх руках муровану Богоявленську церкву, яка гордовито підносила над усім містом і своєю величністю переважала католицькі костели. Ще більш їм не подобалось, що побожна пані сама инколи відвідувала ту церкву, бо в ній були поховані її предки і там же стояв мармуровий надгробник над померлим її батьком князем Олександром. Давно вже вони дурили її, либонь сей князь, хоч і жив в схизмі але, за благанем своєї побожної малжоинки, в самий час конання примучився до св. костела і вмер в правдивій вірі; що за усильним старанем отців їх ордена папа Климент VIII дозволив навіть молитись в костелах за його душу, і що тільки через нечувану упертість схизматиків його поховано в їх церкві. Анна-Альоїза, що так шанувала пам'ять батька, радісно слухала отсі теревені і все частійше ходила до Богоявленської церкви молитись над його могилкою; нарешті вона так була затуркана езуїтським теревенням, що їй в голову зайшла страшна думка, яка й привела до не-

владн-
зя Оле-
то вну-
жавним
а одну
тів, за-
венству,
стирем,
х і від-
ли сам
воєї ка-
ся, що
у Ани-
тямн, а
о. Спро-
міських
двері і

льки пре
иво й не-
оці і ко-
й лиха.
ограла в
бну ролю
за нею

№ ССLXXII

сподіваних може, й для неї і дуже гірких для інших наслідків. Така була завязка Острозської трагедії 1636 року, про яку нехай нам попереду розкажуть самі отці-езуїти.

„Серце побожної дочки сильно боліло з тої причини, що кости її батька покривала земля, проклята римським костелом, і вона в день і в ночі все міркувала про те, яким би робом відобрати отой дорогий депозит і перенести його до католицького костела. Одного разу вона не потаїлась з сим сміливим заміром перед своїми виборними й вірними слугами. Вони прийняли до себе для виконання сеї справи метких та сміливих лицарів, розставили помітно, де було треба, озброєну піхоту, забрались до церкви, відкопали домовину і взяли її разом з тілом Олександра і вернули сей депозит, що довго був у вязенні, своїй панії, віддали батька дочці, і положили його в святу землю, в католицькім костелі. З сього скоїлась велика бурда. Схизматицька Русь нацькована своїми попами, що ревнували немов би то за наругу Божому дому, зняла тривогу, почала звідусіль збігатись і озброюватись. Чернь до того розлютувалась, що кинулась на свою пані-дідичку, і остання певно не втекла б з рук осатанілого хлопства, коли б не захистила її двірська кавалерія, піхота і лицарська сміливість шляхетних студентів колегіума. Лютість схизматицька була страшенна! Ватажки бунтарі лїзли прямо на шаблі, кидались в вогонь, готові за-

гинути з тілом і душею, аби тільки добратись до своєї панії і пімститись над нею. Тим часом старости з околичних сіл прибули до міста з свіжими силами і присмирили повстанє: одних бунтарів вони забивали на місци, інших заковували в кайдани і закидали до темниць, коли ж не стало вже ні кайданів, ні місця в темницях, держали їх за сторожею в приватних домах.

„Справа розбиралась в трибуналі. Там отих злочинців судили — і декритували: схизматицьких попів вигнати з Острога, бунтарів, що були за сторожию, карати мечем, ватажків і верховодів бунту також скарати на горло — кого четвертувати, колесувати, зварити в смолі, а кому одрубати руки, поламати кости, зняти з живих шкуру; домівки ж бунтівників зрівнати з землею і містя, де вони стояли посипати солюю.

„Коли в Острозі довідались про такий трибунальський декрет, то плач і несвітський лемент знялись по цілому місту. Заможні міщане давали по кілька тисяч гривень, щоб відкупитись від кари. Закованих бунтарів повезли до замку для вислуханя декрету, але там вони почувли инший, милостивий декрет своєї панії: вона звеліла їх роскувати і, замість того, щоб вести на кару, казала повести їх до їдальні, простила їх вину і, нагодувавши, пустила їх до домів. Плач повернув ся на радощі; всі славили милосерде своєї панії, і через сю ласка-

вість багато знайшлося таких, що стались охотитись до св. уїї, але інші лишились при своїй пустій вірі. Та проте ясновельможна пайї мала ту втіху, що після прогиаия, силою трибунальського декрету, з Острозських маєтностей 46-ох схизматицьких попів, віра католицька почала тут ширитись, а схизматицька упертість по троху зменшались, так що незабаром і протий народ і навіть попи приставали до уїї; а задля того, щоб твердість їх в уїї була видна і всім відома, богобійна пайї постановила, щоб всі попи з усіх її маєтностей прибували в ризак до Острога на свято Божого Тіла задля участі в процесії і читали на славянській мові євангеліє. Сей звичай в головних містах тримаєть ся і доси (себ-то в 1698 р., коли зложеие було *Žycie Anny Aloizu*).

Так оповідають про Острозську трагедію біографи Ани Альоїзи, ярославські Єзуїти. Інші польські історики, переказуючи сей епізод; в загальних рисах згідно з єзуїтами, додають деякі цікаві подробиці. Домовину з тілом князя Олександра було викрадено в іочи під Великодні свята. Народ, якого велика сила зібралась до церкви, голосно гаив блюзирський учинок своєї дідички, але ще не починаючи ворохобії проти неї, терпеливо ждучи кінця служби і посвячення пасок. Аж тут верталась з костела сама дідичка в кареті, цугом, в супроводі двох ків і гайдуків. Її треба було переїхати до замку через міст, як-раз поуз са

му Богоявлеиську церкву, але тут був великий натовп з пасками, що ждав їх посвячення, і на приказ дати дорогу паї не схотів розступитись. Роздратована Аниа-Альоїза либоиь звеліла слугам і гайдукам їхати прямо на иарод, по розставлених на землі пасках. Сей легковажий учинок либонь і викликав ту колотиечу, про яку вже говорено. Безмірно обурений натовп оточив поїзд паї, закидав її крашаиками і хотів її разом з каретою зіпхнути з моста в глибокий р'в. Коли слуги і двірська міліція якимсь чудом вихопила Аниу-Альоїзу з рук розятреених міщан, останні кинулись за нею в самий палац, і тільки огниста стрільба примусила їх відступитись*).

В сім переказі деякі деталі не вірні: колотиеча була не на самий Великдень, а другого дня великодних свят; натовп загородив Анні-Альоїзі дорогу не через те, що стояв з пасками, а через те, що саме в ту хвилину відбувалась звичайна для того дня церковна процесія з охрестами, і, значить, ніхто не їздив по пасках.

Чутка про страшиу подію в Острозі, швидко рознеслась по всій Україні і глибоко вразила серця людські. Невідомий автор Львівської літописи журно записав до своїх нотаток: „В том же (1636) року, на свята Великоднійї, з неділи на поєділок, у Острогу паи воеводиная, дочка киягии Ярославской, пошедши до зам-

*) Genealogia XX. Ostrogskich, 139—142. Kona Polska, 111, 522.

ку, казала собі гроб отворити, а добивши скелету где лежало тіло отця ея, казала его взяти, которое юж било згнило, только кости; котри взявши, казала их помити і посвятити езуитам и отвезти до Ярослава, до матки своєї. И казала провадити из церкви, кгда Русь звикла на память звитязтва Христа Спасителя нашого з крестами, з корогвами триумф колони церкви отправовати... (якийсь пропуск), аби з того напасть на Русь чинити, и так учинило много злого христіанству”.

А на Волині знайшов ся пінта Українець який під сильним вражінем страшливої Острожської події зложив невелику віршовану, склади зати б, поему під таким складним титулом:

„Лямент о пригоді нещасній, о зелживости*) і модерстві міщан Острожських, що сїм власне придало на день урочистого свята мертвих Востання Пана Спасителя нашого понеділок, в процесії ідучим, под приїзд милости паней воеводиної Віленської”.

З помітки автора видно, що вірші були дописані 14-го серпня, 1636 року, значить всього через 2 місяці після Острожської події. Автор заховав своє ім'я під ініціалами: М. Н., але міркуючи по даті „з Ровного, з найубозшої школи”, можна гадати, що се був дідаскал сеї школи, а зміст його твору свідчить, що він широкорусий Русин (Українець) з широким гуманним світоглядом і з доброю просвітою, яку він

*) Кривді, образі.

мабуть, дістав в острожській „академії”, бо широко згадує про славу бувальщину Острога, коли се місто було „маткою убогому студентови”. Свою „книжечку” автор присвятив тодішньому київському митрополіті Петрові Могилі і начеб то сподівався, що вона буде видана друком, бо в посвяті є такий вираз: „нехай же люди, читаючи мою працю, під зацним іменем вашої милости (П. Могилы) поданую і написаную, цноти великії і достоїнности вашої милости собі смакують”, але ся надія чомусь не збулась.

Минаючи самий „Лямент”, бо він по своєму змісту й висловлених у ньому гадках автора, ми скористаємось тільки „Придатком” до самої пєси, бо тут докладно й правдиво, з повним реалізмом у малюванні деталів розказано все, що і як діялось в Острозі в великодній понеділок 1636 р. і напотім*)

„Срокго, тирансько на світі повстало,
Которое нині явно показало
Над сподіванне нещасних Острожанов
.....**)

Як ся тое стало, Боже всемошний!
В місті Острогу на день Вельконочний,
Гди в понеділок всі виступили,

*) „Лямент” з „Придатком” був надрукований в Львівських Записках Наукового Товариства ім. Шевченка. Тут ми цитуємо, змінюючи тільки старий правопис сучасний.

**) Тут в рукописи пропущений рядок.

Бога хвалили.
Там ся спіткали з паиею міста того,
Не маючи на серцю гніву жадного;
Але ж найперше їм причину дали:
Зступити казали*).

Єще нікотрії того докладають,
І такії слова повідають,
Якоби кілька послов присилаю,
Жеби почекано**).

Єдин міщанин обрав ся зухвалий,
А для єдного всі виниї зостали,
Же ся на посла паиського замірив,
Знат' го ударив.

Такії новини о тім повідали
Люде, котрії на той див смотрили,
Але ся в мові своїй не згожають,
Різно бають.

Єднак як ся на мості спіткали,
З замку вийшовши, внет***)ся замішали,
Коли візниця почав їх бичувати,
Казав вступувати.

Що видячи воини, люди нещасливі,
Будучи з того барзо жалосливі,
З попудливости всі ся порвали,
Кії побрали.

Слуги тої паиеї і всі дворяне,
Видячи, же не жарт, кинули ся на них
[єдностайне,

*) Себто: щоб дати дорогу проїхати паїї.

***) З процесією, коли проїде пані.

***) Враз, раптом.

Шабель добивши, внет же по собі:

То мні, то тобі.

На той час її мнлось в кареті сндїла.

„Перестаньте!” з обох сторін вшитких
[гамувала,

Аби тої звадн більше понехали, -

Далїй їхали.

Леч трудно вже було: барзо заюшнли,
З обох сторін битих, ранних начиннли;
Єдні з перестрашу в вал з мосту падали,
Шиї ламали.

Хтож що ніс в руках, того не жалували:
Яйця фарбовані — тими шатн шмарували:
Не смотрено того, на кого замїрив,
Було би ударив.

Вндїла тое панї, почтивна матрона,
Же єсть з дворянн своїмн золжона*)
Над звичай панськїй на цвинтар**) у-
[тікає;

Бнтва ся розмиожає.

В тїм замїшанї, знати, не без того,
Бо прнходило близько коло того,
Же ся в тїй звадї і самїй***) достало,
Та і ся золгало****).

Там, на цвинтарн, плачливо вздыхала,
До Христа Пана крнжем лежала,

*) Ображена.

**) До замкової церкви, що тут же. коло брами стояла.

***) Себто пайї.

****) Учиена образа.

Аби тую зваду успокоїти рачив,
Би все обачив.

Накоиець там же паияика почтив,
Цорка міщанська, в цноті особлива,
Хотячи ся вивіляти з тумулту оного,
До дому свого, —

Єдеи служалець, а що відай який,
Если був зацний, або ледаякий,
Тяв єї в лоб шаблею, аж упала,
Тканка*) їй спала.

Втім єї з уборів слічних обнажили
А напів-умерлую там же zostавили,
А мати иещаслива до неї прібіжала,
Гірко плакала.

А других зася сродзе посічею,
Кійми побито, иікчеми золжею.

Потім заледво гди ся укоїли,
Крови людської сполие иаситили,
Помалу-малу почали одходити,
До дому входити.

Втім ксьонжа**) прийшли, панюю под-
[вигиул

Вельце смутливаю упоминати почали,
Аби фрасуику того поиехала,
В замок іхала.

А вона з жалю праве одмлівала,
Бо в тих термінах ніколи не бувала,
Пречистій себе полекаючи,
Їй ся отдаючи.

*) Головний убір.

**) Ксьондзи.

Там же з цвиитару оного повставши,
Всіла в карету, сльозами ся облявши,
Мовляли: „На якії прихожу зиеважеиця
[гаиебийї

Через свої піддаийї!”
Назавтра раю раду учийили,
Вшитких до суду зособиа водили,
Питаючи: „Которий був би причиною
[тє о?

Ставте виийого!”
Воии в той спосіб так одповідали:
„Ми своїх духовиих в тій мірі слухали:
Кгда би ся воии до церкви вериули,
І ми би були”.

А втім і попів призвати розказаю
І в тії теж слова власие запитаю:
Для чого з процесією не уступали,
Гди їм казали?

Єдеи презвитер на те одповідав:
„Мосці-паиове, би те кождий відав:
Єсли вам ідеть о свої зелживости,
Нам о святости.

„Для того вам з дороги не вступили,
Босьмо ся були на тое спорядили,
Жеби почтивість впрод Богу отдали,—
Ви не витривали”.

Виет міщай зациих в колоду посажаю,
А найубогших в темицию загиаю,
Аби росправи до часу чекали
І горло дали.

Хотіли духовийї в тую справу вложити
А за їх здоровле горло свое положити,

Але їм слова на те рещи не дано,
„Преч їм сказано.

Під час ярмарку нікгда славиого,
А тепер уже заїедбалого,
На самую взгарду знести їх казано,
Жеби стиіаіо.

Там кільки міщан мечем прикро стято,
Четвертому уши і носа утято,
А оіії трупи ховати заказали,
Псам торгати дали.

А других іще дано за поруку,
Радячи, що їм дадуть за муку,
Тільки потаємне ради якісь киують,
Що їм готують.

Більше убогий там єсть винуватий
І прудшей гиєть, ніжли богатий;
Хто зась ліпше пінязьми заложить,
Той ся не трівожить.

Немаш ся як розмовити з сусіди,
Бо потаємної зради повно завсігди:
Там під вікнами і в ночі слухають,
Що розмавляють.

О ти Острогу, місто справедливе!
В тобі бували мешканці цнотливі;
Не їден тепер твоєї пригоди плаче,
Єсть хто і скаче.

Тись було хлібом завжди приходієві,
Ти убогому маткою студєитові,
В тобі хто мешкав, нікгда не шкодував,
Хто ся шанував.

Тєраз, иещастє! На що юж приходить!
Знати, юж за тое, подобно, заводить,

Жеби-сь уже було в нівеч обернено,
З ґрунту зинщено.

О пані зацная! Будь же лїтостива!*)

Не будь крви людської так ганебно хти-
[ва]

А той гнів у собі рач умодерувати,
Ласку дарувати.

Отпусти ж вни виинувати тч своїм,
Бн теж Пан небесний пр. лачив і твоїм,
В Котрім ся кохаеш, Його наслідуюеш,
Вірно мнлуеш.

Як бачимо з сього на диво обектнвного о-
повіданя, побожна Анна-Альоїза була далеко
не така мнлосерна до своїх підданців, як про
те умнленно оповідають її біографн-Єзуїтн.
Вона сама (або може, через підвладний їй мі-
ський магістрат) судила міщан, причастних
до бунту і засудила їх на криваві карн, які й
були виконані привселюдно, підчас ярмарку в
Острозі, щоб нагнати ще більшого перестрашу
на „схизматницьку Русь”, а до суду трибунальсь-
кого віддала, може, тих, хто по праву не був
її підсудинн, а от духовні та інші особи. Ав-
тор „Лямента” писав свій твір тоді, коли спра-
ва в трибуналі не була ще скінчена і через те
він так порушливо закликає Анну-Альоїзу до
мнлосердя.

Богато лнха православним заподїла уся
ота злочасна пригода, тільки лехкодумна та
засліплена фанатизмом Анна-Альоїза думала на

*) Мнлосерна.

впаки, що вона учинила добре й Богові мле діло тм, що, найперше, подала спасенну поміч душі батька, внзволнвшн його тіло з „проклятої землі” і поховавши в „святій”; вдруге — добре почистила свою державу від „схизматницького еретництва”, і втретє — спасла від вічної згуби і придбала Богови багато душ схизматницьких, прилучнвшн їх до унії, або навіть і прямо до римського костьола. Так само гадали й керовники Анни-Альоїзи, Єзуїти; а її біографи, скінчивши оповіданє про криваву подію, починають за тм новий розділ такими словами: „По скінченю такм несподіваннм робом оповіданої трагедії, ясновельможна фундаторка почала думати про дальше розмноженє слави Божої”. Се дальше розмноженє значило не що инше, як нові офірні щедрої панії на улюбленич нею колегіум та передачу Єзуїтам земель і цілнх маєтків, якими так гоїно були наділені її побожннми предками православні церкви та монастирі в межах князівства Острожського.

V.

Так пройшло ще 12 років. Не вважаючи на свій не дуже ще й літний вік (їй не було ще й півсотні років), Анна-Альоїза мала вигляд справжньої старої баби, часто хоріла і безперестанно готувалась до смерти. Кожного дня її правили особливу літанію про те, щоб Бог післав її добру смерть і кожду хоробу свою

ві миле
нну по-
з „про-
; вдру-
д „схи-
спасла
то душ
або на-
ак само
уїти; а
ро крі-
розділ
несподі-
ельмож-
ше роз-
змноже-
ри щед-
та пере-
ими так
редками
гах кня-

вона почитала за смертельну. Їй гадалось, що воиа вже до краю викоиала своє призначене на землі, dospіла у всіх чеснотах і забажалось їй в останиє потрудитись: відвідати св. Землю, а затим могилу езуїтського патроиа св. Лойо-ли і там, в иогах його, скласти й свої пра-ведні кости. Але фортуиа несподіваио призначи-ла їй иишу мандрівку. В 1648 р. вибухло повста-не Хмельницького і огиеиою пожежою швидко розлилось по всій Україні. На Волині, як і по других місцях, з переляку почали втікати до Польщі ксьоидзи, пани і Жиди, справедливо обавляючись попастись до рук козацьких. О-строжські Єзуїти, здаеть ся, раийш, ніж хто ниший „иакивали козакам пятами”. Аииа-А-льоїза теж муїла покинути на волю фортуни свої богацтва і пуститись в далеку дорогу. А по її пятах впали до Острога козаки, вирі-зали тут до чотирох сот Жидів та Ляхів і з димом пустили до неба иедобудоваиий ще й тоді езуїтський колегіум і католицькі костьо-ли.

ажаючи
було ще
вигляд
і безпе-
ого дия
доб Бог
бу свою

Коли Аииа-Альоїза прибула вигианкою до Польщі, то, як свідчать її біографи, уся Поль-ща дивувалась, що одна руска пані має такий великий та пишний поїзд: так богато йшло в її обозі карет, каруц, ридванів і возів, за-пряжених по четверо й по шестеро коний і на-вантажених усяким добром. Числений гурт її слуг і двораків мандрував разом з нею, го-товий поділяти з своєю добродійкою всі не-игоди вигианя, а вкупі з самими дорогими

своїми скарбами везла вона за собою домовину свого мужа Ходкевича, справедливо обавляючись, щоб козак не учинив якої наруги над кістками славетного лицаря. Сей дорогий „депозит” дочасно зложила вона в Кракові, в єзуїтській костьолі, маючи замір вернутись з ним знову до Острога по „успокоєнні ойчизни”. Коли в серпні 1649 року Ляхи під Заборвом замкнули ся з козаками, Волинські панн-утікачі повірили, що вже настало оте „успокоєне”, і стали вертатись до своїх домовок. У слід за ними вернулась і Анна-Альоїза до свого Острога, оплакала сліди козацького розору та руйнування і зараз заходилась поправляти, що можна було ще справити. Але не минуло й року, як знову почалась війна з козаками і нещасна унука князя Константина Острожського мусіла знову — на сей раз вже навіки — покинути рідний край, свої городи й замки, безмірні маєтності й незлічені багатства і тікати до чужої країни, тулячись по чужих кутках. А козацькі загони знову навідались до Острога і вдруге спалили й зруйнували усе, що тільки нагадувало про католицтво та Єзуїтів.

В Польщі ясновельможна вигнанка знайшла теплий притулок в людній, яких вона ніколи не почитала за чужих: з початку вона оселилась в Калішу, при єзуїтській колегіюмі, а потім проживала в маєтностях, що належали до Познанського колегіюма. „І справдилось — пишуть її біографи — давне почуте сїєї Анни про-

рокиї, яке вона нераз висловлювала в Остро-
зї отцям-Єзуїтам, осипуючи їх гойною мило-
стинєю: „Буде час, коли я дійду до убожества
і у вас, мої отці, проситиму хліба й притулку”.
— „А проте — додають вони — треба правду
сказати, що не так з нужди, як з особливої сво-
єї ласки яснорельможна панї рачила проживати
в домі служебників своїх і їсти їх хліб, бо во-
на й за сей час чинила їм більші офіри, ніж
скільки пішло коштів на утримане її пансько-
кого двору”. І дійсно, про Анну-Альоїзу ніяк
не можна було Єзуїтам сказати, що вона да-
ремно їла їх хліб, бо під сей час вона зро-
била їм таке добродійство, яке трохи не пе-
реважало усі попередні: довідавшись, що ко-
заки вдруге зруйнували Острожський колегїум,
Анна-Альоїза наважилась відбудувати Єзуїтам
другий їх же колегїум, також зруйнований ко-
заками — в місті Ярославі, де були її матери-
зна, для чого й занесла в 1653 р. в Познанські
актові книги відповідний фундаційний запис,
яким подарувала сьому колегїум в довічну
власність кілька сел в ярославськїм ключі.

В останній рік свого життя Анна-Альоїза
чомусь лишила своїх друзів-Єзуїтів і прожива-
ла в маєтностях ріжних Великопольських па-
нів: в Ковалї, Коморжі, Гніні і нарешті в Раца-
ці. Політичні розрухи останїх років, дворазове
утїканє з рідного краю, турботи і усякі неви-
годи маандрівного життя і нарешті страшливе,
нечуване бідуване „ойчизни”, коли її рвали на
шматки і безперестанно пустошили вороги, —

все те точило й без того кволе здоровле Анни-Альоїзи і завчасу привело її до смерті. Вона вмерла 27-го січня 1654-го року, в місті Рацаці, в домі якоїсь панї Гийської. Віри її друзі Єзуїти невідходно оточали смертельне ліжко своєї добродійки і їх дружия рука закрила на віки її очі. Смерть її була легка, безболізна, така, якої вона благала в щоденних літаніях, а друзі-Єзуїти ще полегчили її особливими церемоніями, які вони звичайно уживали, щоб осолодити гіркий час розставаня душі з тілом. Увесь ефект отсих недоречних церемоній полягав в тім, щоб умілою розмовою про осолоду тогосвітнього житя, та ще патетичними покликами, довести помираючого до такої екзальтації, що він горів палким бажанем як найшвидше вкусити смерті і влетіти до неба. Варта уваги згадка біографів, що от яка вже була побожна та добродійна небіжчиця, а про те „не втекла від людських язиків”, себ то усткого поговору, хоч — додають вони — більш було таких людей, що й після смерті признавали її за добродійну людину”.

Анна-Альоїза лишила дуже просторний та докладний тестамент, який вона списала ще в 1651 р. і потім не раз його доповняла. Сей інтересний документ яскраво малює духовний образ її впорядчиці, усі задушевні помисли її, передсмертні думки, турботи й обави.

Тестамент починаєть ся звичайним визнаєм про її залежність до католицької церкви й молитвою до Бога про милосерде й відпуст

гріхів, а далі йде наказ про похорон:

„Я прошу, щоб тіло моє грішне було поховане в костьолі отців Єзуїтів в Острозі; там я, вкупі з мужем моїм, хочу ждати останньої труби воскресеня мертвих. Я прошу, щоб мене поховали без усякої пишноти, яка не личить мені, що жила сиротою, майже за життя умерлою. Я уклінно прошу, щоб мене несли до костьола отці Єзуїти своїми руками. Я певна, що превелебні отці Єзуїти будуть такі ласкаві, що всі, скільки їх можна буде зібрати за короткий час, зберуть ся задля подаия помочі душі моїй — про се я уклінно благаю їх”.

Інших законників, окрім Єзуїтів, вона не велить запрошувати на її погреб, і тут же ставить своїм слугам в особливий обовязок добре пильнувати, щоб отці Єзуїти, які будуть знаходитись при її тілі, мали „усякі вигоди”, а на дорогу приїзшим Єзуїтам призначає 3000 золотих польських. На відправу мші в день її похорону в 12-ти Волиських кляшторах і для роздачі убогим милостиинь було призначено 2,000 золотих. Далі йдуть щедрі жертви Острожським Єзуїтам і на відбудоване та оздобу в Острозі їх колегіум а і видно з усього, що сей пункт був головним предметом передсмертних думок та турбот Ани-Альоїзи: приступаючи до його, вона благає й закликає своїх наслідників, щоб вони точно виконували її волю, в противнім разі вона накликає гнів Божий на душі і тіла тих, хтоб насмілив ся учинити хоч малу поруху її останньої волі. На

костьол єзуїтський в Острозі Аниа-Альоїза призначає 20,000 золотих і крім того, усе золото, перли, дорогий камінь, столове срібло, подсвічники, чаші, кубки, — словом усе до найменшої речі, що тільки останеть ся після неї в сріблі білому або позолоченому. Єзуїти мали відобрати увесь її домовий спрят: ікони, годииники, книги, шкатули, обої й опони, килими, полотно, шовкові матерії, карети й коний: їм же мусять достатись гурти волів, биків, отари овець і свиний в фільварках Острожських, Звягельських і Берездовських; уся стрільба воги ста, вивезена з Острожського замку: гармати, рушниці, гаківниці, мушкети, порох і кулі призначались Єзуїтам.

На відбудоване зруйнованого козаками Острожського колегіума з костьолом Анна-Альоїза записала Єзуїтам маєтність с. Кривин з фольварком Котумлем і усі ті землі в її маєтностях, де добував ся камінь, робилсь цегла і де брали вапно і глину, коли мурував ся перший колегіум. Як буде змурований костьол, наслідники Аниа-Альоїзи повинні були видати 20,000 зол. на кошт задля вівтаря над гробом її мужа гетьмана Ходкевича і ще 20,000 на головний вівтар; крім того 30,000 зол. на покритє костьола міддю і 20,000 зол. для бурси бідних студентів колегіума. Не забула Аниа-Альоїза й про інших Єзуїтів: Краківських, Сандомирських, Ярославських, Луцьких, Перемишляйських, Винницьких і Барських, — усім записала по кілька тисяч золотих. Усі фундовані нею в Ос-

трожських маєтностях костьолн і шпнталї, вона забезпечила десятиннами і иншимн приходами і теж грошовими сумами. Щедро нагородила Анна-Альоїза і ту шляхту, що вірно служила при її дворі: 25-ти особам вона записала 36 фольварків, иншим — грошеві суми і дещо з своєї одежі. Не забула Анна-Альоїза й про своїх підданців, селян: „Не можна припустити, — писала вона, — щоб мої підданці не терпіли утисків, за які прийдець ся мені відповідати перед Богом; через те я прошу, щоб в надгороду їм за се у всіх моїх волостях Острозьких, Звягельських, Туровських, Свидницьких і Ярославських були подаровані їм через три роки чинші і фури”. Тільки міщанам Острожським, що колись зняли бунт проти неї, а підчас Хмельниччини приставали до козаків, не було ніякої милости.

Призначивши так щедро чималу частину свого майна на релігійні та милосерні справи, Анна-Альоїза не була певна в тім, що її родичі, яким після її смерти мусіла перейти її батьківщина, достотно виконають її останню волю. Ся обава дуже турбувала побожну паню і не давала їй спокійно вмерти. В тестаменті вона кілька разів благає й закликає наслідників ні в чім не порушити її розпоряджень, а щоб певнійш спинити їх від сього, вона призначає самого Бога і Пречисту Діву дідами цієї частини її майна, яку вона призначила на релігійні та милосерні справи. А в протекторн свого тестаменту вона призначає короля Яна Казимира і уклінно прохає його, „аби він, як мудрий і по-

божний монарх, що перейняв від своїх предків хіть помножати хвалу Господню в своїй державі і звик до того, щоб завжди бути опікуном і оборонцем сиріт і убогих, зволнив прийняти її останню волю під особливу опіку і милостиву протекцію і не допустив, щоб її офіри і фундації, призначені на честь і хвалу Богу і на спасіння душ убогого народу, що живе в сьому далекому краї (на Україні) зараженні відступством від вселенського римського костьола, були порушені людською зажерливістю”.

Недовго до смерти Анна-Альоїза добавила до тестаменту таке розпоряджене що до свого похорону: Позаяк кара Божа (козацька війна) не перестає і неряд в ойчизні все ще тягнеться, а через те мені приходить ся тулятись по чужих кутках і не в моєму предківському домі скінчити жите, то прошу езекуторів мого заповіту, щоб вони мене як найскорійше по моїй смерті, деб не вмерла, відвезли до Кракова і там в костьол св. Матвія, при новіціяті початку нещастя, що спіткало ойчизну. При то отців Єзуїтів, положилиб мене в купі з блаженної памяти мужом моїм, який там уже — не скажу похованні, а тільки положений мною на му муснть бути заявлена перед урядом звичайна „протестація”, що по успокоєню ойчизни, мене невідмінно треба буде перенести разом з небіщником мужом моїм до Острога і там поховати в костьолі превелебних оо. Єзуїтів. Я певна, що їх мосці (Єзуїти) не пошкоднують

дати задля сього ні воза, ні коний і достотно виконають сю останню мою волю, а я, що вже не зможу нічим віддячити ся їх мосцям за їх останню прислугу, не забуду про ннх перед престолом Божим. А проте прошу і обо вязую панів наслідників моїх дати їхмостям на те перенесене тисячу польських золотих”*)).

Обава Анна-Альоїзн, що її передсмертні розпорядження будуть порушені, справдилсь ранійші нім вона нагадала. Як тільки вона померла, зіхалсь з різних країн її родичі і не вважаючи на її заповіт, постановили поховати її як пристойно задля її стану, пишню, та виставно і не там, де вона визначила, а в Ярославським парохіяльнім костьолі. Щоб як слід приготуватись до такої пишноти, потрібно було багато часу, трохи не десять місяців. Сією загайкою покористувались Єзуїти і розпочали судовний процес з наслідниками, заявивши своє право на „дорогий їм депозит” Родичі не хотіли поступитись своїм правам. Справа моглаб тягтись кілька років, та за Єзуїтів заступив ся папський нунцій і справа була прискорена і вирішена на їх користь. Зараз же де й ділась та пишнота, що була вже зготовлена на перекір волі помершої і її домовину понесли на своїх раменах самі поважні отці „Соціятіс Єзу”

*) По смерти Анни-Альоїзи її тестамент зараз же був внесений Єзуїтамн до актів Познанського уряду і разом до актів королівської канцелярії, а у березолі 1697 р. його перенесено до актів Луцького гр. уряду.

до свого власного костюлу св. Яна, в Ярославі і положили в склепі киягині матері. Сей похорон відбувся 17-го лютого, 1655 р., себ то через рік і три тижні після смерті. „Але недовго (помічають біографи) покоїлась там Анна-Альоїза. Як за життя військова буря загнала її в далекий край і вона так довго мандрувала, так і після смерті не мала воїна справжнього покою: підчас бувших тоді нападів шведських, московських, татарських, вейгерських і козацьких, воїна заходом отців „Соціетаті Іесу” перенесена була з Ярослава до Кракова і положена в костюлі св. Матвія, чекаючи на урочистий перенос, як настане спокій, до своєї фундації, до Острогу”.

Сього останнього переїосу Анни-Альоїзи прийшлося ждати дуже довго, бо й сама її „фундація”, себ то Острожський колегіум, через сім політичні тривоги, та ієряди в краї, ще з півсоті років після того лежав руїною. Тільки в першій четверті XVIII. ст., після того, як Польща, по силі Прутського договору 1712 року, знову запаїувала в правобережній Україні, був відбудований в Острозі єзуїтський колегіум і тільки тоді, власне в 1723 році, кістки Анни-Альоїзи і її мужа були перевезені Єзуїтами до Острога і поховані в колевіятському костелі. Над могилою Ходкевича був мармуровий барельєф; другий надгробник з чорного мармору визначав місце де були зложені тіліні останки Анни-Альоїзи.

VI.

Минуло ще більш півсотні років — тяжке лихоліте, коли правобережна Україна ще гірш бідувала під новим „лядським ігом”, ніж перед Хмельницькою. Начеб то тієї Хмельниччини ніколи й не було; немов український народ даремно боров ся, доки ставало сили, за свою волю й віру. Переждали ляхи й свої уже обляшені пани бурхливу добу — і знов запанували над приборканим людом, а ксьондзи з уніятськими попами прийнялись спасати його душі від вічної погнели та викореняти з него „схизматичний kwas”. Тільки се робилось тепер далеко грубіш, ніж за часів Анни-Альоїзи. Немов хижі звірі ходили з села в село католицькі й уніятські місіонери в супроводі жовнірських ватаг і не словом провідним, а муками та шибенцями привертали народ до єднання з правовірним римським костюлом. А задля Острожських Єзуїтів се була сама блискуча доба, якої не зазнали вони навіть за життя своєї фундаторки. По відомостях за 1738-ий рік їх налічувалось в Острозі більш 60-ти осіб; далі їх тут ще побільшало. Так само й колегіумом з сусідніми єзуїтськими колегіумами — в Луцьку, Овручі і Вінниці був могутнім знарядом польонізації місцевого панства і розсадником ідей запеклого католицького фанатизму.

Але на світі всьому буває кінець. В 1773 р

папа знищив єзуїтський орден і звелів позакривати всі єзуїтські школи і інші заклади. Спустіла будівля Острожського колегіюма була віддана під школу Базиліян. А ще через кілька років, коли Волниль була прилучена до Росії і тут була заведена православна єпархія, м. Острог став катедрою Волинською архієрея, який і оселив ся в будівлі бувшого колегіума, задля чого її відобрали у Базиліян. Разом з тим бувший єзуїтський костіол повернули в православний монастир, а в корпусах колегіятського будинку, умістилась духовна комендаторія і новозаложена Волинська духовна семінарія. Так неблагий рух історичних подій до остатку знищив заміри побожної Анни Альоїзи і дав зовсім нише призначені тому закладови, який вона в фанатистичному засліпленю з такою горливістю фундувала на шкоду рідному краю.

Тодіж (в 1815 р) неіароком був порушений довічний покій її тліних остатків. Треба було поорубати двері у вівтарній стіні церкви, що колись була єзуїтським костіолом і коли стали ламати цеглу, то несподівано знайшли в стіні дві труни, штучно викувані з жовтої міді, оздоблені вибитими листями та розводами блідозеленого коліру. Коли розкрили першу труну, то по зотлілому на кістках убору всі признали, що то була Анна Альоїза, бо її портрет в овальній золоченій рясі висів ще й тоді в церкві над її надгробком з чорного мармору. На черепі була зотліла шапочка, гру-

ди покриті волосяною сіткою, поверх якої лежав хрестик з якогось металю, якраз такої форми, як і на портреті. В другій труї знайшли одні кістки, а решта вся цілком зотліла; мабуть то були остайки Ходкевича. По наказу архієрея обидві труи були переінесені в підземний склеп і положені в особливій коморці. Але й тут вони мали недовгий спокій. В 1820 р. погоріла будівля колишнього єзуїтського колегіюма і катедру архієрея з коисисторією і семінарією перевели з Острога до м. Аннополя, тогож повіту. Хоч пожежа не дуже пошкодила єзуїтським гмахам, — обгоріли тільки дахи та горіща, — але у духовенства не знайшлося коштів на їх відбудоване. Так вони й стояли пустою більш півсоті лїт і звичайно, стали придулком задля волюг і всякого безхатиого люду. За такий довгий час тут було розікрадено все, що мало яку-небудь вартість; між иншим згниули й ті дві труи, що стояли в склепу. Мідь пішла на сплав, кістки викинули геть.

Згниув і той портрет Анни-Альоїзи, що висїв в церкві над її надгробком. Був і другий її портрет у фрацішкаиській кляшторі в Межирічі, коло Острога, що збудував колись її дядько князь Януш Коистянтиевич Острожський; але в 1866 р. його повериули на православну церкву і новий священник, на лихо маляр, взяв і поперемальовував: князя Януша на образ св. Федора Острожського, а Ани-Альоїзу — на св. Іова Почаївського. Нарешті, 1882 р. мені пощастило ся знайти портрет Ани-Альо-

їзн в Острожськiм парохiяльнiм костьолi i навiть списати з нього копiю. На портретi Анна Альоїза має вигляд немолодi католицької черниці, в чорнiй сукнi, з бiлнм покривалом на шнi i грудях, в насунутiй до брiв оксамитнiй шапочцi, облямованiй хутром, з чоткамн в правiй руцi. В неї чорнi очi й бровн i взагалi такi рисн що певно була вона замолоду досить вродливою. Але вдивляючись в се скорботне обличче езуїтської преподобниці, відчуваєш якесь моторошне вражiне: холодом склепу i духом тлiну тхне від сього круголого, зморщеного, нечулого лиця з тонкими сухими губами, спухлими віками i затуманеним зором.

До недавнього часу в Острозі, на замковій горі, стояли запустілі мурн старої Богоявленської церкви*). Се був дуже старий пам'ятник, з яким щільно зв'язана — не тільки в історії, але і в народній пам'яті — згадка про Анну-Альоїзу. Тут власне, в стінах сього величнього пам'ятника побожності стародавніх князів Острожських, відбувалась неприємна подія викрадення, з приказу Анни-Альоїзн, тіла помершого її батька, а коли другого дня через се знялась страшлива ворохобня, то в цвинтарі сього ж Божого дому Анна-Альоїза шукала притулку і захисту від розгніваного народу, обуреного її нечуванням знуцанням над його святощами. З того часу дзвони Богоявленської церкви замовкли надовго, а сама вона стала

*) Тепер вона відбудована.

пусткою, пристаннцем сов та кажанив і в такому сумиому стані зоставалась аж до недавнього часу. Серед Острожського люду істиуе легенда, либоиь що року в Великодиу північ круг запустілих руїн сього храму (поки він лежав в руїнах) тужно бродить якась жінка, вся в білому, з розплетенними косами, гірко плаче і ламає руки. Народ забув імя нещасливої, а памятає тільки, що то — вельможна пайі, яка колись то, підчас велнкодної служби Божої в сій же церкві, цугом проїхала по свяченнх пасках і за те Бог присудив їй не мати і в домовині спокою і довіку спокутувати свій нечуваиннй гріх.

Коиєць.

